

Loïc Wacquant

HÁROM LÉPÉS A LÉTEZŐ NEO- LIBERALIZMUS TÖRTÉNETI ANTRO- POLÓGIÁJA FELÉ

Eredeti tanulmány: Wacquant, Loïc (2012): Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 1.: 66–79.

A neoliberalizmus antropológiája jelenleg két megközelítés körül polarizálódik, melyek közül az egyik az uralkodó piaci logika különböző elméletei által meghatározott, jelenleg hegemon pozícióban lévő gazdasági modell, a másik pedig az előző uralmát megtörni kívánó *gouvernementalité* fogalma, amit Foucault-értelmezések töltenek meg tartalommal. Mindkét megközelítés elfedi azonban, hogy pontosan mit is jelent a „neo” a neoliberalizmusban: nevezetesen azt, hogy a jelentős átcsoportosításokon átesett, újrászabott állam kulcsszereplőként vesz részt a piacok kiépítéséhez igazított szabályok, szubjektumok, társadalmi kapcsolatok és kollektív reprezentációk megalkotásában. Egy terepmunkán alapuló, a városi marginalitás struktúrájára, tapasztalatára és politikai kezelésére irányuló, két évtizedes kutatás eredményeire támaszkodva a két elméleti pozíciót összehétköztesítő áthidaló megoldást javaslok, mely a neoliberalizmust az állam, a piac és az állampolgáriság sajátos tagolódásaként fogja fel, amelynek során az állam működésén keresztül a piac egyre nagyobb hatást gyakorol az állampolgáriság intézményére. A bürokratikus mező *bourdieu-i* elmélete hatásos eszközt jelent annak megértéséhez, ahogyan az állam olyan osztályozó és besoroló gépezetként szerveződik újra, amely felülről vezeti a neoliberalis forradalmat. Ez az elméleti keret továbbá három tétel megfogalmazását teszi lehetővé: (1) a neoliberalizmus nem egy gazdasági rezsim, hanem az állami hatalomgyakorlás politikai projektje, ami a fegyverező „workfare-t”, a semlegesítő „expanzív kriminalizációt” (*prisonfare*) és az egyéni felelősségvállalás eszméjét a kommodifikáció szolgálatába állítja; (2) a neoliberalizmus maga után vonja a közjavak meghatározásáért és elosztásáért felelős bürokratikus cselekvők terének jobbra tolódását, valamint egy olyan kentaúrállam kialakulását eredményezi, ami csupán az osztálystruktúra tetején lévő számra biztosít liberalizmust, míg az alsóbb rétegekre büntető paternalizmust kényszerít; (3) az állam büntető oldalának növekedése és dicsőítése a neoliberalis *Leviatán* nélkülözhetetlen összetevője, ennél fogva pedig a rendőrség, a bíróságok és a börtön kiemelt figyelmet érdemelnek a neoliberalis hatalom politikai antropológiáján belül.

Körülbelül 20 évvel ezelőtt kezdtem neki annak a több terepmunkán alapuló kutatásnak, ami a városi szegénység tapasztalatát, struktúráját, illetve az erre adott politikai válaszokat kívánta feltárni a fejlett társadalmakban, kiemelt figyelmet szentelve egyrészt a feketék által lakott elszegényedett amerikai városrészek sorsának a polgárjogi mozgalmak meggyengülése utáni időszakban, másrészt pedig a nyugat-európai metropoliszokban található, jellemzően munkások által lakott külvárosok hanyatlásának. Ez utóbbit jól példázza a franciaországi *banlieue*-k esete, melyek látványos erodálódáson mentek keresztül a dezindusztrializáció hatására. Etnográfiai megfigyeléseket végeztem Chicago végleteken lepusztult South Side nevű városrészében, valamint Párizs egyre inkább kettészakadó

külvárosában, Le Courneuve hírhedt szociálisbérlet-tömbjei között. Az analitikus összehasonlítás eszközeit felhasználva kívántam feltárni a „fejlett marginalitás” új rendszerét, ami a bér munka fragmentálódásán, a jóléti állam visszaszorulásán és a lakóhelyalapú megbélyegzésen alapul. Akkor még nem sejtettem, hogy az új évszázad „városi kitaszítottjainak” (Wacquant 2008a) megpróbáltatásaira irányuló vizsgálódásaim a városi mélyszegénység közegéből egyenesen Amerika óriási börtönrendszerének mélyére, majd pedig a globális neoliberalizmus és az államhatalom viszonyának sokat vitatott kérdéséhez vezetnek (Wacquant 2009a). Ebben az írásban megkísérlem felvázolni ezt az intellektuális utazást a posztindusztriális prekariátus etnográfiai megfigyelésétől a neoliberális Leviatán makroszociológiai vizsgálataig, majd három tétel megfogalmazásával próbálok hozzájárulni *a jelenleg létező neoliberalizmus történeti antropológiájához*.

Ahhoz, hogy megvilágíthassam a nagyvárosi kirekesztettség kiváltó okait és főbb jellemzőit az ezredforduló Amerikájában, előbb szükség volt két komoly episztemológiai akadály leküzdésére: az állítólagosan a belvárosok lezüllesztéséért felelős, szegénységben élő feketék alkategóriájaként értett *underclass* nevű akadémiai mítoszról,¹ illetve a város-szociológia ökológiai vonulatától örökölt, és azóta is előszeretettel alkalmazott „dezorganizáció” fogalmáról van szó (a két fogalom alapos kritikájához lásd Wacquant 1996 és 1997). Hogy ezeket elkerüljem, megfigyeléseimet az egykori chicagói Bronzville (Drak és Cayton [1945] 1993) egy részén elterülő Woodlawn fiatal afroamerikai férfilakosainak életstratégiáira összpontosítottam. Ahogy azt máshol már kifejtettem, a körülmények összjátékának köszönhetően itt tagja lettem egy helyi bokszklubnak, kiismertem az öklönívás fortélyait, és a klubot kiindulópontnak használva óvatosan felderítettem a környékét (Wacquant [2000] 2004), úgymond belülről újraalkotva a gettóról alkotott elgondolásaimat.²

Nem sokkal később, összegezve a klubban megismert társaim élettörténeteit, feltűnt, hogy közel mindannyiuk töltött valamennyi időt börtönben, így ahhoz, hogy értelmezni tudjam az életpályáikat, meg kellett értenem azt a „nagy hátraarcot” a büntetés-végrehajtás terén, amely során az Egyesült Államok szűk harminc év leforgása alatt az 1990-es évekre a progresszív büntetés-végrehajtás fellegvárából a világ vezető büntető hatalmává és az agresszív büntető politikák fő exportőrévé vált (Wacquant 2009b). A bebörtönzöttek száma Amerikában 1973 után robbanásszerűen nőtt, e jelenség okainak feltérképezése pedig rávilágított számomra arra, hogy a jóléti intézkedések

1 Az *underclass* fogalom használata Magyarországon is vitatott, ehhez lásd Stewart (2001), illetve Ladányi és Szelényi (2001) – a szerk.

2 „A test, a gettó és a büntető állam” közti analitikus kapcsolatok áttekintő elemzéséért és önélet-rajzi részletekért lásd Wacquant (2009c).

gyorsuló visszaszorulása – ami a rossz emlékü „jóléti reformhoz” vezetett 1996-ban³ – és a büntető intézkedések robbanásszerű expanziója párhuzamosan haladó és egymást kiegészítő mozzanatai voltak az etnicizált szegénység büntetés általi megregulázása felé tett elmozdulásnak. Világossá vált továbbá, hogy a segélyezést szigorú adminisztratív és munkavállalási feltételekhez kötő *workfare* és az expanzív kriminalizáció (*prisonfare*) ugyanazt a kisemmizett és megszegényített réteget felügyeli, amelynek helyzete a fordista–keynesiánus egyezség felbomlása után bizonytalanodott el, és amely a kettészakadó városok megbélyegzett negyedeiben koncentrálódik. Végül pedig egyértelművé vált, hogy a posztindusztriális munkásosztály marginalizált része – amelyet morális megfontolásokból szigorú felügyelet alá kényszerítettek – az uralkodó elitek számára a teátrális beavatkozás terepét biztosítja, melynek során demonstrálhatják az állam tekintélyét, így szerevezve vissza legitimációjukat, ami az intézményesített jóléti intézkedések csorbításához vezető minden egyes lépéssel egyre csökken.

Mindez akkor bizonyosodott be, amikor az 1990-es években Nyugat-Európában a baloldali kormányok egymás után emelték nemzetbiztonsági szintű üggyé az utcai bűnözés elleni fellépést, méghozzá elsősorban azokban a stigmatizált nagyvárosi körzetekben, amelyekre az egyre mélyülő szociális bizonytalanság, valamint az állandósuló munkanélküliség, illetve a bizonytalan foglalkoztatottság volt jellemző. A „zéró tolerancia” és a többi „Amerikában gyártott” büntetőpolitikai elv és csodaszer⁴ (az ún. betört ablakok elmélete, a kötelező minimális büntetés, átnevelő táborok fiatal bűnelkövetők számára, vádalku stb.) nemzetközi terjedését követve felsejlik egy sajátos minta arra vonatkozólag, miképpen követi és erősíti egymást gazdasági dereguláció, restriktív *workfare* és szigorú büntetés-végrehajtás (Wacquant 2011). Összegezve tehát, a neoliberalis projekt belföldi megvalósításának és határokon átvélt terjesztésének egyik kulcsmozzanata a *szegénység kriminalizációja* lett – a büntető állam vasökle összefogott a piac láthatatlan kezével, és együttes erővel zilálták szét a szociális védőhálót. A kutatás tehát, ami eleinte a nagyvárosi prekariátus mindennapi megpróbáltatásainak feltárását célozta Chicago belvárosában és Párizs külterületein, végül a globális neoliberalizmus jellegzetességeinek és összetevőinek elméleti fejtegetésévé nőtte ki magát.

3 Utalás a *Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act*-re, amely jelentősen korlátozta a rászoruló családoknak nyújtott támogatásokat az Egyesült Államokban – a *ford*.

4 Többek között ezeknek az „elveznek és csodaszereknek” a kritikáját is adják a *Replika* 71. számában a hajléktalanság kriminalizálásának problematikáját körüljáró tanulmányok – a *szerk*.

A PIAC URALMA VERSUS GOUVERNMENTALITÉ⁵

Vajon milyen megoldást kínál ez az elméleti utazás a neoliberalizmus – amit legravaszabb elemzői, lázasan kutatva valamiféle analitikus megragadhatóság és legitimáció után, semmirekellő fogalomnak („*rascal concept*”) neveztek – nehezen megfogható, homályos, sokat vitatott kategóriájának kezelésére?⁶ Bár Hilgers (2011) a neoliberalizmus antropológiai vizsgálatait három fő irányzatba sorolja a kulturális, a *gouvernementalité*-alapú és a rendszerszintű megközelítések mentén (további felosztásokért lásd még Hoffman 2006 és Richland 2009), én inkább a megközelítések *polarizáltsága* mellett érvelek: ebben a felosztásban az egyik oldalon a *piaci logika* neoklasszikus és újmarxista elméletei által meghatározott, jelenleg hegemon pozícióban lévő gazdasági koncepciót, a másikon pedig az ezt kikezdő *gouvernementalité* fogalmát találjuk, amit szerteágazó Foucault-értelmezések töltenek meg tartalommal. Bár mindkét megközelítésből termékeny kutatási irányok nőttek ki, mind a kettő jelentős hiányosságokkal küzd: előbbi látóköre túlságosan szűk, intézményektől mentes, és vészesen közel sodródik az apológiához, mikor a neoliberális diskurzust névértékén kezeli; utóbbi megközelítés viszont túlságosan is tág és esetleges, látókörében kiterjedt intézmények sorjáznak, melyek közül látszólag mindet megfertőzte a neoliberális vírus, a nézőpont egésze pedig a kritikai szolipszizmus felé közelít. A gazdasági megközelítés számára a neoliberalizmus közvetlen negatív következménye a neoklasszikus közgazdasági gondolkodás dominanciájának, illetve annak, hogy a piaci mechanizmus minden cserefolyamat optimális, ám kikezdehetetlen szervezőelvéként van jelen (Jessop 2002; Saad-Filho és Johnston 2005). Ezzel szemben a második megközelítés alakítható és változékony politikai racionalitást lát a neoliberalizmusban, ami termékeny

5 Sajnos nem létezik magyar kifejezés, amely pontosan lefedné ezt a sokrétű foucault-i fogalmat. A *gouvernementalité* ugyanis egyrészt a hatalom szövevényes és kiterjedt technikáira, gyakorlataira utal, melyek behálózják a társadalmat. Másrészt viszont a fogalom egy olyan hatalmi logikát, „mentalitást” jelöl, ami egyéni szinten is gyökeret ver, így a kormányzás mint tevékenység eloldozódik a hagyományosan hatalmi központoknak tartott intézményektől, az államtól stb., és általánosabb jelleget ölt. A *gouvernementalité* fogalmáról magyarul lásd bővebben Foucault (2000) – a *ford*.

6 „Az 1980-as évek óta a neoliberalizmus egyre befolyásosabbá váló koncepcióját a túlzások és az aluldefiniáltság zavarba ejtő elegye jellemezte a heterodox politikai gazdaságtanon belül. A megnevezés egyszerre lett az 1980-as évek után a gazdaság szabályozásában bekövetkezett változások jellegéről folyó diskurzus központi fogalma és az ezeket a vitákat övező zavarodottság és véleménykülönbségek kifejezője. Ennek következtében vált a „neoliberalizmus” egyfajta *semmirekellő elgondolássá* – kuszaságából kuszaságából adódóan sok mindent felölelő, ugyanakkor nem megfelelően definiált, empirikusan pontatlan és gyakran kikezdett fogalom” (Brenner et al. 2010: 183–184).

kapcsolatot képes létrehozni a legkülönbébb rendszerekkel, és ami az élet minden területére befurakszik, ami lehetetlenné teszi, hogy egy biztos külső pontról szálljunk szembe vele (pl. Barry et al. 1996; Brown 2005). Különös módon e két megközelítésben az a közös, hogy mindkettő elfedi pontosan *mit is jelent a „neo” a neoliberalizmusban*; nevezetesen azt, hogy *a jelentős átcsoportosításokon átesett, újrászabott állam* kulcsszereplőként vesz részt a szubjektumok, társadalmi kapcsolatok és kollektív reprezentációk megalkotásában, így téve valódivá és magától értetődővé a piac fikcióját.

A neoliberalizmus gazdaságközpontú, sőt gazdaságfixált megközelítésének dominanciája alaposan ki van építve (pl. Campbell és Pedersen 2001; Edelman és Haugerud 2005; Gamble 2001; Cerny 2008). A rendszer kritikusi és hívei túlnyomó többsége számára a fogalom egyaránt a „tőke birodalmának” újjáéledését jelöli – előbbi elnevezést Ellen Meiksins Wood történeti-materialista elemzéséből kölcsönözve (2005), ami az imperialista uralom három egymást követő formáját írja le, a földalapú, a kereskedelmi és a kapitalista imperializmust, utóbbit azzal különböztetve meg a többitől, hogy az a régiók mellett minden egyes emberi tevékenységre igyekszik kiterjeszteni a piaci kényszereket. Ez az uralkodó nézet a neoliberalizmust az „önszabályozó piac” eszméjével azonosítja, az állam pedig mint egy zéróösszegű játék másik, ellentétes érdekekkel rendelkező résztvevője jelenik meg. A „piaci fundamentalizmus” eljövételéből logikusan és történetileg is egy egyre zsugorodó, visszahúzódozó, összeférhetetlen állam következik, ami vagy a hatékonyság akadályaként, vagy pedig a tőke újra megerősödő hatalmának további fokozásában segédkező pusztá eszközként jelenik meg. Ennek megfelelően Colin Crouch szerint (1997: 358) az olyan egy időben zajló folyamatok, mint a hagyományos munkásosztály hanyatlása, a pénzügyi tőke szerepének megerősödése, az új kommunikációs technológiák terjedése és a gazdasági javak határokon átvitelő áramlásának liberalizációja előkészítették a terepet a kapitalizmus „egy rövid távra kalibrált, tisztán piaci, kényszerektől mentes formájának”. Az egyre erősödő „neoliberális közmegegyezés” magában foglalja „a keynesi intézkedések általános elutasítását” és az „állam kiüresítését mind több és több állami funkció privatizációja útján” (Crouch 1997: 357, 359). Hasonlóképpen, David Harvey számára „a neoliberalizmus elsősorban politikai-gazdasági gyakorlatok összefüggő elméletét jelenti, amely szerint az emberi jóllét leginkább úgy érhető el, ha az egyéni vállalkozói szabadságokat és készségeket egy szigorú tulajdonjogra, szabad piacra és szabad kereskedelemre épülő intézményrendszer keretén belül szabadjut fel. Az állam szerepe ebben a rendszerben az, hogy létrehozza és fenntartsa azokat az intézményi kereteket, amelyek megfelelnek ezeknek a gyakorlatoknak” (2005: 3–4). A neoliberalizmusba való átmenet hármas velejárója tehát „a dereguláció, a privatizáció és az állami juttatások fokozatos leépülése”. A kormányzatok persze valójában eltérnek a „kis állam” doktriner elvárásától, de kizárólag azért, hogy elősegítsék egy üzletbarát környezet kialakítását a kapitalista

törekvések számára, hogy megóvják a pénzügyi intézményeket, illetve hogy elnyomják a „kisemmizés általi felhalmozás”⁷ ellen kialakuló tömegmegmozdulásokat.

A neoliberalizmus antropológiai vizsgálatainak legtöbbje ezt a sémát igyekszik alkalmazni a világ legkülönbébb országai esetében, sőt akár egész kontinensekre is kiterjesztve, hogy felfedje a piac uralmának kulturális csapdáit, illetve az ezekre adott társadalmi reakciókat (Comaroff és Comaroff 2001; Greenhouse 2009). Latin-Amerika kiemelt figyelemnek örvend, a volt szovjet blokk országait és Afrikát előzi meg a népszerűségi listán. James Ferguson például átfogó elemzést ad Afrika helyéről a neoliberális világrendben, és ebben a neoliberalizmust az állami visszavonulás és a piaci terjeszkedés egyidejű folyamataként írja le: „a »neoliberalizmus« gazdaságfilozófiájának megfelelően azt hirdették, hogy a piacok állami »torzításainak« felszámolásával teremthetnek meg a gazdasági növekedés feltételei, míg a gyors privatizáció magántőke-beruházások tömegét vonja majd maga után” (Ferguson 2006: 11). Ebben az esetben a fogalom a „strukturális kiigazítás” mint gazdaságpolitikai program szinonimájaként jelenik meg, „ami a fullasztó és atyáskodó állam visszaszorítását és egy új, élénk »civil társadalom« felszabadítását szolgálja, amely demokratikusabb és egyben gazdaságilag hatékonyabb lesz majd” (Ferguson 2006: 38–39). A neoliberalizmus így egy fedőfogalom a „washingtoni konszenzus” néven ismert megszorítások és a privatizáció programjához való mindennapi alkalmazkodás és ellenállás formálta társadalmi változásra (Williamson 1993).

Ezzel a „kerek” definícióval szemben, ami a neoliberalizmust koherens, sőt monolit egésznek tekinti, a gouvernementalité iskola követői egy jóval „kuszább” megközelítést javasolnak, ami a neoliberalizmust a népesség és az emberek formálására irányuló kalkulatív fogalmak, stratégiák és technológiák képlékeny és rugalmas szerveződésekként állítja be.⁸ Ebből a nézőpontból tekintve a neoliberalizmus nem egy gazdasági ideológia

7 A David Harvey által bevezetett fogalomról lásd bővebben a *Fordulat* 7. számát.

8 Ennek az elképzelésnek az alapjait Foucault írásaiban, illetve 1978–79 között a Collège de France-ban tartott, *A biopolitika születése* című előadásaiban találjuk (Foucault 2004), melyek egy átfogó – a „gouvernementalité” mint a népesség és az egyének formálásának (alávetés és szubjektummá válás) művészetét vizsgáló – kutatási program elindításához is inspirációt nyújtottak. Az olyan fogalmakat, mint „poszttársadalmi kormányzás”, „fejlett liberális” és „késői liberális”, gyakran a neoliberális szinonimáiként használják (áttekintésért lásd Deen 1999, egy önmagát megtagadó elméleti megközelítés paradox védelméért pedig lásd O’Malley et al. 2006). Itt sajnos nincs lehetőségünk arra, hogy rámutassunk azokra a problémákra, melyek Foucault a gouvernementalitéről és a neoliberalizmusról, illetve ezek kapcsolatáról alkotott saját elgondolásaiban felfedezhetőek (kezdvé ezek idealisztikusságával), és el kell tekintenünk annak leírásától is, hogy ez a szellemi örökség milyen relevanciával bír azon történelmi változások esetében, melyek csak Foucault halála után bontakoztak ki.

vagy egy közpolitikai programcsomag, hanem egy „kiterjesztett normativitás” és „átfogó racionalitás”, ami „nem pusztán a kormányzásban részt vevők cselekedeteit strukturálja és rendszerezi, hanem az alávetettek magatartását is”, azok önképével együtt, méghozzá a verseny, a hatékonyság és a hasznosság elveinek megfelelően (Dardot és Laval 2007: 13). A gouvernementalité iskola követői hangsúlyozzák, hogy az uralom mechanizmusai nincsenek megköti az államban, hanem állandó mozgásban vannak a társadalom egészében és a nemzeti határokon is átvélnék. Ennek megfelelően ezek a kutatók szerteágazó megfigyeléseket végeznek, hogy felderítsék az „irányítás irányítására” irányuló neoliberális technikák terjedését és összerendeződését, amik az énkreálás számtalan oldalát meghatározzák a testtől a családon, a szexualitáson, a fogyasztáson, az oktatáson és a munkán át egészen a városi térig stb. (Larner 2000). Kiemelik továbbá az esetlegesség, a sajátosság, a sokszerűség, a komplexitás és az interaktív kombinációk fontosságát (mindezt az ‘assemblage’ deleuze-i hangzó, divatos jelszavával téve még megfoghatatlanabbá):⁹ nem létezik a nagy betűs „Neoliberalizmus”, sokkal inkább határozatlan számú neoliberalizmusokkal van dolgunk, melyek a neoliberális gyakorlatok és eszmék, valamint a különféle helyi körülmények és formák folyamatos hibridizációból jöttek létre. Ezt a megközelítést Aihwa Ong fokozza a végletekig Kelet-Ázsiáról szóló *Neoliberalism as exception* című kötetében, amiben azt szorgalmazza, hogy „a neoliberalizmust ne mint »kultúrát« vagy »struktúrát« vizsgáljuk, hanem mint a kormányzás változékony kalkulatív technikáit, amelyek kiragadhatók eredeti kontextusukból és rekontextualizálhatók egymást erősítő és esetleges kapcsolatok konstellációiban” (Ong 2007: 13).

A kutatói célkitűzés, hogy túllépünk az államon és az intézmények hatókörén, mindenképpen gyümölcsöző, ahogy az az elgondolás is, hogy a neoliberalizáció inkább egy produktív, semmint leépítő folyamat, ami a gazdaság szféráján túlcsoordulva fejti ki hatását. Problémás azonban, ha ezt a folyamatot az irányítás folyamatosan mozgásban lévő és ennek során „átrendeződő” és „formálódó”, „képlékeny” technológiáiban határozzuk meg. Egyfelől nem világos, hogy mi teszi az irányítás egyes technológiáit neoliberalissá: biztosan állítható, hogy az olyan bürokratikus technikák, mint a könyvvizsgálat, a teljesítménymutatók és a teljesítményértékelések (a neoliberalizmus antropológiája foucault-i ágnak kedvencei) egyéb logikák támogatására és előmozdítására is alkalmasak, ugyanúgy, ahogy a biztosítástechnikák is. Hasonlóképpen mentesek az átláthatóság, az elszámoltathatóság és a hatékonyság elvei is minden olyan mozzanattól, ami

9 Az ‘assemblage’ kifejezésnek mint társadalomtudományi fogalomnak nincs bevett magyar fordítása. A fogalom a Deleuze–Guattari szerzőpárostól eredeztethető, és nagyjából heterogén elemekből álló, esetleges, mégis többé-kevésbé stabil „összeállítást”, szerveződést jelent. Az assemblage napjainkban kifejezetten felkapott fogalomnak számít, Manuel de Landa például egy új társadalmi ontológia alapjaként használja munkásságában – *a ford.*

szükségszerűen a kommodifikáció előidézőivé tenné őket: Kínában például patrimonialis célok és a szocialista eszmények megerősítése érdekében vetették be őket (Kipnis 2008). A *gouvernementalité* megközelítés legfőbb hibája az, hogy neoliberalizmus-képe – miszerint az egy „kalkuláción keresztüli kormányzás” (Ong 2007: 4) – olyannyira híján van minden konkrétumnak, hogy az ráilleszthető bármelyik minimálisan is szervezett rezsimre vagy akár a racionalizáció és individualizáció erőire, amik a nyugati modernitás *általános* jellemzői.¹⁰ Végül pedig, mivel az irányítás technológiai „mozgásban vannak” és „formálódnak”, a neoliberalizmus egyszerre van mindenütt és sehol. Tartalom nélküli folyamattá válik; képlékeny formaként jelenik meg, aminek nincs se anyaga, se azonosítható mintázata, se iránya. Végso soron tehát a *gouvernementalité* iskola a neoliberalizmus éppolyan sovány leírását adja, mint az általa megdönteni kívánt gazdasági ortodoxia.

A NEOLIBERALIZMUS MINT PIACBARÁT ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS

A két elméleti pozíciót összehékkító *áthidaló* megoldást javaslok, melyek felismerik, hogy a neoliberalizmus – az 1938-as párizsi Colloque Lippmannon történt szárbá szökkenéstől és a nemzeteken átívelő „gondatkozösségeként” való létezésétől – amit 1947 után a Société du Mont-Pélerin határozott meg elsősorban (Desnord 2007) – a 20. század utolsó évtizedeiben megfigyelhető különböző megtestesülésein keresztül egészen a 2008. őszi pénzügyi válság után bekövetkezett paradox újramegerősödéséig – „egy nyitott végű, plurális és alkalmazkodóképes projektnek” tekinthető (Peck 2008: 3), ugyanakkor rendelkezik egy *intézményi maggal*, amitől azonosíthatóvá és felismerhetővé válik.¹¹

10 Amennyiben a neoliberalizmus olyan „kalkulatív technológiák” sora, melyek a gazdaságban eredeznek, de a társadalmi élet egyéb területeire is átvándoroltak már, akkor a neoliberalizmus születése 1494-re, azaz a kettős könyvelés feltalálásának idejére datálható (Carruthers és Espeland 1991), és a rendszer fő teoretikusai nem Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek vagy Milton Friedman, hanem Max Weber ([1918–1920] 1978: 85–113, 212–226), aki szerint a Nyugatot éppen az instrumentális racionalitás befolyása különbözteti meg a világ többi részétől – annál is inkább, mivel Weber összehasonlító vallásszociológiájában nagy hangsúlyt fektetett a *Lebensführung*, vagyis az „életvezetés” fogalmára.

11 Ez logikai szükségszerűség: ahhoz, hogy „mutáció” révén kialakulhassanak a neoliberalizmus különféle helyi fajtái, szükséges egy közös eredő, amiből mindegyik származik. Ennek következtében a kis kezdőbetűs, egymástól eltérő neoliberalizmusok feltételezése, még ha implicit módon is, de előfeltételezi egy nagy kezdőbetűs Neoliberalizmus meglétét; és a jelenség bármelyik periferikus

Ez a mag állam, piac és állampolgáriság sajátos tagolódását jelenti, melynek során az állam működésén keresztül a piac egyre nagyobb hatást gyakorol az állampolgáriságra. Ennek megfelelően mindhárom intézményt figyelembe kell vennünk vizsgálatunk során. Saját elméleti pozícióm abban különbözik a piacközpontú megközelítésektől, hogy az elemzés során a politikai eszközöket részesítem előnyben a gazdasági célkitűzésekkel szemben; a gouvèrnementalitè szemlélettel ellentétben pedig az államhatalomra helyezem a hangsúlyt a nem állami hatalmi gyakorlatok és logikák helyett, és arra fókuszálok, hogy az állam miként definiálja újra az állampolgáriság jellegét és határait *piacbarát* intézkedései révén. Mindezt összegezve, egy hármas szemléletváltást javaslok a neoliberalizmus antropológiájának megalapozására, ami nem mindent elárasztó gazdasági dogmaként és nem is képlékeny hatalmi technikák összességéként írja le a neoliberalizmust, hanem konkrét politikai konstellációként értelmezi azt: a „szűk”, piacközpontú gazdasági szemlélet helyett egy „sűrű”, államközpontú szociológiai szemléletről van szó, ami a piac dominanciáját és annak a társadalom tagjaira gyakorolt hatását megerősítő intézményi szerkezetet elemzi, melyet elsősorban az állam határoz meg. Azt állítom, hogy Bourdieu kevésbé ismert elgondolása a *bürokratikus mezőről* ([1993] 1994) rugalmas és hatásos eszközt jelent annak megértéséhez, ahogy az állam olyan osztályozó és besoroló gépezetként szerveződik újra, amely felülről vezeti a neoliberális forradalmat. Ez a szemléletváltás három tételben foglalható össze.

1. tétel: A neoliberalizmus nem gazdasági, hanem politikai projekt, aminek velejárója nem az állam lebontása, hanem annak újraszervezése

Ennek három alapvető oka van. Először is, a piacok mindenhol és mindenkor politikai kreálmányok: a csere olyan áralapú rendszerei, melyek roppant politikai autoritások által létrehozott és szabályozott törvények mentén léteznek, melyeket kiterjedt jogi és adminisztratív mechanizmusok/szervezetek támogatnak, ezek pedig a modern korban az állami intézményekkel azonosak (Polányi [1957] 1971; Fligstein 1996; McMillan 2003). Másodsorban, ahogy azt a társadalomtörténet megmutatja és a társadalomelmélet Emile Durkheimtől és Marcel Mauss-tól Polányi Károlyig és Marshall Sahlins-ig részletesen elemzi, a piaci cserefolyamatokat szükségképpen társadalmi kapcsolatok és kulturális konstrukciók támasztják alá, az emberek pedig jellemzően zúgolódnak a piac szankciói alatt: az államnak közbe kell lépnie, hogy feloldja az ellentéteket és gátat szabjon a kibújás és megkerülés stratégiáinak. Harmadrészt pedig annak a szellemi körnek a történeti elemzéséből, amelyiktől a neoliberalizmus koncepciója származik, világosan kiderül, hogy az

vagy részleges megtestesülése csak a teljes eredetire való – nyilvánvaló vagy burkolt – hivatkozással jellemezhető.

1930-as évek válságában gyökerező neoliberalizmus nem a késő 19. századi liberalizmus visszaállítására törekedett, hanem annak az államról alkotott téves koncepciója meghaladását tűzte ki célul (Denord 2007; Mirowski és Plehwe 2009). A neoliberalizmus egy kettős elutasításban gyökerezik: egyrészt a gazdasági problémák kollektivistá (előbb szocialista, később keynesi) megoldásai, másrészt a klasszikus liberalizmus „éjjeliőr államról” alkotott minimalista és negatív elgondolásai ellen foglal állást. A neoliberalizmus szeretné megreformálni és átalakítani az államot annak érdekében, hogy az tevékenyen támogassa és mozdítsa elő a piacok folyamatban levő kiépítésének politikai projektjét.¹²

Másutt már kifejtettem, hogy ez a fajta neoliberális újratervezés négy intézményi logika összehangolásaként írható le (Wacquant 2010a):

1. Kommodifikáció mint a piac és a piaci mechanizmusok kiterjesztése azon elgondolás alapján, hogy ezek a mechanizmusok világszerte optimális eszközei az erőforrások és ellenszolgáltatások hatékony elosztásának.
2. Felügyelet-alapú társadalompolitika, ami a gondoskodó, alanyi jogon járó jólétet korrektív *workfare*-re cseréli, a társadalmi juttatásokat a rugalmas foglalkoztatáshoz való alkalmazkodás feltételéhez köti, valamint megkövetel bizonyos mindennapi, viselkedésbeli gyakorlatokat (képzések, felmérések, munkahelykeresés és munkavállalás bármilyen alacsony bérért is, de ide tartozik a termékenységek csökkentése, a törvények betartatása stb.).
3. Kiterjedt és pornográf büntetőpolitika egyrészt az egyre terjedő társadalmi bizonytalanság által előidézett zavargások megfékezésére a rugalmas foglalkoztatás által negatívan érintett városi körzetekben, másrészt az állami szuverenitás

12 Ezt az állítást Francois Denord (2007) és Jamie Peck (2010: 3) is hangsúlyozzák, utóbbi munkájában egy kevésbé ismert Milton Friedman-írást is ismertet (1951-ben jelent meg kizárólag svéd nyelven), amiben a chicagói közgazdász kifejti: „A 19. századi liberalizmus alapvető hibája volt, hogy nem tulajdonított az államnak más feladatot a béke fenntartásán és a szerződések betartatásán kívül. Ez naiv ideológia volt. Úgy tartotta, hogy az állam csakis bajt okozhat és a *laissez faire* kell legyen a szabály.” Ezzel a felfogással szemben a „neoliberalizmus tétele” azt állítja, hogy „az államnak igenis vannak pozitív funkciói”, többek közt a tulajdonjogok biztosítása, a monopóliumok kialakulásának megelőzése, a monetáris stabilitás garantálása, valamint (leginkább figyelemre méltó módon) „a szegénység és a nyomor enyhítése”. Peck helyesen ismeri fel, hogy „a neoliberalizmus a maga különféle megtestesüléseivel mindig is arra törekedett, hogy megragadja és újrahasznosítsa az államot egy vállalatbarát, szabadkereskedelem-párti »piaci rend« kialakítása érdekében” (2009: 9), de elemzése figyelmen kívül hagyja azokat a megújuló intézményi eszközöket, melyeken keresztül az állam ezeket a folyamatokat megvalósítja.

demonstrálására és az uralom kiterjesztésére a szűken vett mindennapi élet terepén is.

- 4 Az egyéni felelősségvállalás toposza, ami magyarázó diskurzusként és egyfajta kulturális kötőanyagként szolgál az eddigiekben tárgyalt állami tevékenységek összetapasztásához.

Ez az elgondolás túllép a piacközpontú szemléleten, mivel az államnak dinamikus szerepet tulajdonít gazdasági, társadalmi, büntetőpolitikai és kulturális oldalon egyaránt. Az első kettő tekintetében megállapítható, hogy az állam a vállalatok érdekeit szem előtt tartva aktívan *újrászabályozza* a gazdaságot (Vogel 1996) – tehát dereguláció helyett rereguláció zajlik –, valamint a cégek, termékek és munkások piacának kiterjesztése érdekében átfogó „kiigazító” és „piacbővítő” tevékenységekbe kezd (Levy 2006). Társadalmi szempontból a kormányzati programok súlyos kötelezettségekkel terhelik a jóléti juttatásokra szorulókat, agresszív fellépéssel próbálják megváltoztatni a viselkedésüket és helyrehozni az erkölceiket, a mindennapjaikat pedig a kulturális beavatás, a bürokratikus felügyelet és az anyagi meggyőzés sajátos keverékéhez igyekeznek igazítani (Hays 2003); a társadalmi segítségnyújtást így a felügyeleti rendszer megnyilvánulási formájává, az egyéni kiteljesedésre való jogot pedig rosszul fizetett, bizonytalan munkák elvállalásának kötelezettségévé alakítva (Moreira 2008). Ez a sűrű felfogás, ami a neoliberalizmust egy négy intézményi pillérre támaszkodó szerveződésként írja le, pontosan meghatározza a kommodifikáció kiterjesztésére és fenntartására irányuló állami eszközöket az egyéni érdektelenség, a kollektív kibúvók vagy az esetleges ellenállás ellenében, ezzel kemény intézményi összefüggésekkel gazdagítva a foucault-iánusok által alkalmazott „politikai racionalitás” puha koncepcióját.

2. tétel: A neoliberalizmus a bürokratikus mező jobbra tolódását és egy kentaurállam kialakulását vonja maga után

Amennyiben nem az állam „leépítése” vagy „kiüresítése”, hanem annak újraépítése és átszervezése zajlik, hogy állunk ennek az átalakításnak a megértésével? Itt válik kulcsfontosságúvá Bourdieu azon elgondolása ([1993] 1994), mely szerint a bürokratikus mező olyan szervezetek soraként értelmezhető, ami sikeresen monopolizálja a közjavak meghatározásának és elosztásának funkcióját.¹³ A bürokratikus mező koncepciója a hatalom-

13 Bourdieu a hatalomgyakorlás fogalmát három elméleti fogódzói segítségével igyekszik újragondolni: ezek közül a bürokratikus mező koncepciója az egyik, amit nem szabad összekeverni a politikai mezővel (amivel metszik egymást) és a hatalom mezőjével (amiben gyökerezik). E kapcsolatok

gyakorlás dinasztikus és bürokratikus módja közti, az intézményesült kulturális tőke mind nagyobb befolyása által meghatározott (Bourdieu 2012) átmenetének alapos történeti elemzéséből született, a fogalom legfőbb hozadéka pedig az, hogy rámutat: „az állam” nem monolit, koherens cselekvő (akár autonóm szereplőként, akár a domináns csoportok szorgalmas kiszolgálójaként tekintünk rá), és nem is egy egyszerű eszköz, amit különféle érdekcsoportok és a civil társadalomban gyökerező egyes mozgalmak a befolyásuk alá hajthatnak. Az állam ezzel szemben *erőviszonyok és hatalmi harcok tere*, amelyek a hatóságok hatáskörének, kiváltságainak és prioritásainak meghatározására irányulnak, illetve különösképpen arra, hogy mely „társadalmi problémák” szolgálnak rá a figyelemre, és miképpen kellene kezelni azokat.

Bourdieu ([1993] 1998) továbbá azt állítja, hogy napjainkban az államot két *belső harc* metszi keresztbe, ami nagyban hasonlít a társadalmi teret felkavaró ellentétekre: a vertikális hatalmi harc (uralkodók és alávetettek között) a neoliberális koncepciók által elbűvölt és a piacosítást szorgalmazó „magas rangú” döntéshozók, valamint az „alacsonyabb rangú” végrehajtók között zajlik, akik a bürokrácia protektív célkitűzései mellett állnak ki; a horizontális hatalmi harcban (a tőke gazdasági és kulturális formája között zajló versengés) pedig az állam fiskális kényszereket és a piaci szigor erősítését támogató „jobb keze” – azaz a gazdasági frakció –, valamint a gazdasági és kulturális tőkétől megfosztott rétegeket védelmező és támogató „bal keze” – azaz a szociális frakció – vesznek részt. *Punishing the poor* című munkámban ezt a fogalmat egy egységes elméleti keret részeként használok, ami a jóléti intézkedések és büntetőpolitikák jelentős szigorodásának vizsgálatát szolgálja, amely folyamat végeredményeképp kialakult a fejlett marginalitás „kettős megrendszabályozása” a felügyeleti *workfare* és a fegyelmező expanzív kriminalizáció által. A bürokratikus mező fogalmát annyiban egészítettem ki, hogy az igazságszolgáltatást – ideértve a rendőrséget, a bíróságokat, a börtönöket, valamint ezek leágazásait és kiterjesztéseit: a próbaidőt, a feltételes szabadlábra helyezést, az igazságügyi adatbázisokat stb. – az állam jobb kezének központi összetevőjeként kezelem az Államkincstárral és a Gazdasági Minisztériummal együtt (Wacquant 2009a: 3–20, 304–313).

bővebb kifejtéséért lásd Wacquant (2005: 13–18), a bürokratikus mező a neoliberális állam jellegének konkretizálása érdekében átdolgozott változatáért pedig lásd Wacquant (2010a). Mudge találó jellemzése szerint a neoliberalizmusnak három arca van: intellektuális (neoliberalizmus mint doktrína), bürokratikus (a liberalizáció, dereguláció, privatizáció, depolitizálás és monetarizmus állami politikái) és politikai (az állami hatalomért folytatott harc), melyek „egy közös és egyedi ideológiai maggal rendelkeznek: a piaci logikát a szervezés minden más módja fölé kívánják emelni” (2008: 705). Mudge azonban túl nagy figyelmet szentel a politikai mezőnek ahelyett, hogy felismerné: a közpolitikák céljai és eszközei felett folytatott harcok a bürokratikus mezőn belül zajlanak.

Ezt az elméleti keretet használva úgy írhatjuk le a neoliberalizmust mint az állami funkciók szisztematikus átcsoportosítását a bal kéz hatásköréből a jobb kéz hatáskörébe, azaz a *bürokratikus mező védelmező (feminin és kollektivizáló) feléből a fegyelmező (maszkulin és individualizáló) felébe*. Mindez két egymást kiegészítő, ám egymástól elkülönülő folyamat eredményeképp történik: (i) az erőforrások, programok és érintett csoportok áthelyezése a szociális oldalról a büntető oldalra (például a kórházak és ellátó intézmények bezárásával „intézménytelenített” és ennek következtében utcára kerülő szellemileg sérült betegek hajléktalanként való „újraintézményesítése” a fegyházakban és börtönökben); (ii) a jóléti intézkedések, az egészségügyi biztosítás, az oktatás, a szociálisbérletrendszer, a gyermekjóléti szolgálat stb. gyarmatosítása az állam jobb kezének panoptikus és fegyelmező technikái által (példaként említhetők azok a kórházak, melyek a költségvetési kérdéseket részesítik előnyben a gyógyászati szempontokkal szemben, vagy azok az iskolák, melyek az iskolakerülést és az osztályteremben tapasztalható erőszakot állítják a figyelmük középpontjába az oktatással szemben, és biztonsági őrköt szerződtenek pszichológusok helyett). Ez az állam szerkezetében és intézkedéseiben tapasztalható kettős jobbra tolódás azonban hangsúlyozottan *nem* valamiféle rejtélyes kényszerítőerő vagy elkerülhetetlen szükségszerűség terméke, hanem a bürokratikus mezőn belül – de azon kívül is – zajló, a hatóságok felelősségének és jellegének meghatározására irányuló *szimbolikus és materiális harcok* strukturálisan meghatározott, ám történelmileg esetleges eredménye (Wacquant 2009a: xix–xx, 67–69, 108–109, 312–313). Ebből következik, hogy a fent leírt intézményi elmozdulás sebessége, nagysága és hatása országról országra változik majd az egyes államok nemzetközi viszonyokban betöltött szerepétől, az államon belüli hatalmi viszonyoktól, valamint az adott társadalom szerkezetétől és kulturális megosztottságától függően.

A fent részletezett jobbratolódás eredményeként a neoliberais Leviatán sem a 19. századi liberalizmus minimális államára, sem a neoliberalizmus gazdaságközpontú és *gouvernementalité* szemléletű kritikusi által megsíratott szertefoszló államra nem hasonlít, hanem ezekkel szemben egy kentaurállam képe látszik kirajzolódni, amely az osztálystruktúra két vége felé két különböző arcát mutatja: felemelő és „felszabadító” a csúcson, ahol az erőforrások befolyásolásával a gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők életkilátásainak gazdagítására törekszik; ezzel szemben büntető és korlátozó az alsó rétegek esetében, mikor az egyre mélyülő egyenlőtlenségek, valamint a terjedő munkaerő-piaci bizonytalanság és etnikai ellentétek által destabilizált társadalmi csoportok igazgatására kerül sor. A jelenleg létező neoliberalizmus csupán az uralkodó rétegek felé harsogja a *laissez faire et laissez passer* jelszavát, az alávetett csoportokkal és különösen a városi prekariátussal szemben ugyanakkor paternalista, toladó módon lép fel, a fegyelmező *workfare* és az igazságszolgáltatás felügyelete révén korlátozva ezen csoportok életlehetőségeit.

3. tétel: Az állam büntető oldalának növekedése és megdicsőülése a neoliberális Leviatán nélkülözhetetlen összetevője

Miközben a társadalomkutatók többsége nem látott túl a neoliberalizmust a „nagy állam” végével azonosító ideológiai koncepción, az állam büntető apparátusának döbbenetes rehabilitációja és elképesztő mértékű expanziója, ami a piaci uralom térnyerését kísérte, jórészt figyelmen kívül maradt. Ellentmondva azoknak a próféciaíknak, amelyeket 1945 és 1975 között lehetett hallani ismert pönológusoktól és a büntetőrendszer radikális teoretikusaitól egyaránt, miszerint a börtön idejélmúlt intézmény, ami szükségképpen el fog tűnni (Tony 2004), az utóbbi három évtized a börtönök látványos újramegerősödését hozta a centrum és félperiféria országainak intézményrendszerén belül. Néhány üdítő részleges kivételtől eltekintve (Kanada, Németország, Ausztria és Skandinávia egyes részei) a bebörtönzések száma emelkedett a nyugati posztindusztriális társadalmakban, jelentősen bővült Latin-Amerika posztautoriter államaiban és robbanásszerűen nőtt a szovjet blokk összeomlása után létrejött nemzetállamokban, melyek a tervgazdálkodást piacgazdaságra cserélték. Ugyanakkor nem csak arról van szó, hogy a bebörtönzöttek száma rohamosan nőtt mindhárom régióban (Walmsley 2011) a munka világának folyamatos elbizonytalanodásával és a jólét csökkenésével egy időben; mindenhol megfigyelhető, hogy a büntetés-végrehajtás rendszerébe bekerülők között aránytalanul magas számban vannak jelen a városi szegénységben élők, az etnikai és nemzeti kisebbségek tagjai, a hajléktalanok és magukra hagyott szellemi fogyatékosok, valamint a munkaerőpiac kizsákmányoltjai (Wacquant 2009a: 69–75).

A bebörtönzöttek számának egyértelmű növekedése ugyanakkor csupán egy durva, jól látható megnyilvánulása a büntető állam megerősödésének és felemelkedésének a piaci uralom korszakában. A tendencia további mutatói közé tartozik a rendőrség agresszív bevetése a szegregált körzetekben és azok környékén, valamint a bíróság növekvő szerepvállalása rendbontó viselkedés és kisebb kihágások kezelése ügyében; a bíróságok hatókörének tágítása különböző alternatív szankciók bevezetésén, a szabadlábra helyezés után gyakorolt kontroll rendszerének kialakításán és az igazságszolgáltatás által használt digitális adatbankok exponenciális növekedésén keresztül; az illegális migránsok begyűjtésére és kiutasítására létrejött adminisztratív központok elszaporodása; a törvényhozók hiperaktivitása a bűnüldözés terén (a különféle büntetések eddig soha nem látott mértékben sokszorozódtak meg és váltak szigorúbbá) és a bűnelkövetés fenyegető képeivel üzekedő médiaágazat robbanásszerű növekedése; az utcai rendfenntartás felértékelése a legmagasabb szintű kormányzati célkitűzések közé (miközben a vállalatok által elkövetett jogszabálysértéseket fokozatosan dekriminalizálták) és

a „bizonytalanság” fogalmának egyre szembeszökőbb jelenléte a választási kampányok során; valamint a büntető közpolitikák érzelmi és szimbolikus paraméterekhez kötése a pönológiai szakértelem nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása mellett.

A bürokratikus mező büntető oldalának megerősödése és kiterjedése nem egyszerűen válasz a bűnözésre, amely az utóbbi két évtizedben csökkent a nyugati államokban, és amely általában a büntetés mértékétől és jellegétől függetlenül ingadozik (Young és Brown 1993; Lappi-Seppälä 2011). Nem is az „exkluzív társadalom” eljövételének, a „felügyelet kultúrája” felemelkedésének vagy a kormányzatba vetett bizalom csökkenésének és a „kockázattársadalom” elfogadásának eredménye ez a tendencia,¹⁴ és még kevésbé a profitorientált szereplők tevékenykedéséé, ahogy az a „börtönipari komplexum” démoni koncepciója alapján tűnhet (Wacquant 2010b). A büntetés-végrehajtás intézményeinek megerősítése *egy téglá csupán a neoliberalis Leviatán építményében*. Ebből kifolyólag pedig a „késő modernitás” a nehezen megragadható „ontológiai szorongás” helyett sokkal inkább konkrét, a piac által kikényszerített közpolitikai változásokkal függ össze, melyek hozzájárultak az osztályegyenlőtlenségek mélyüléséhez, a nagyvárosi kirekesztettség fokozódásához és az etnikai ellentétek feltüzeléséhez, valamint a közpolitika-alkotók legitimációjának erodálásához. Cavadino és Dignan politikai-gazdasági berendezkedésük alapján négy csoportra osztott, összesen egy tucat fejlett társadalom összehasonlító elemzésével arra a megállapításra jutott, hogy megfigyelhető „egy általános tendencia a büntetés mértékének *változásában* az adott országokon belül, ami nagyjából ugyanazt az utat járja be időről időre”: „ahogy a társadalom a neoliberalizmus irányába mozdul, a büntetőrendszer egyre kíméletlenebbé válik” (2006: 450). Lacey más szemszögből dolgozta fel ugyanazokat az adatokat (2008: 111), és bár szerette volna megcáfolni a büntetőpolitika konvergenciájának tézisé, végül arra jutott, hogy az ezen országokon belül bebörtönzött emberek számát leginkább a gazdaság „koordináltsági foka” alapján lehet megjósolni, ami a neoliberalizáció fordított mutatója. Lappi-Seppälä 30 európai ország statisztikai vizsgálata alapján megerősíti, hogy a büntetések mérséklése „a konszenzuális és korporatív politikai kultúrában, a magas fokú társadalmi bizalomban és politikai legitimitásban, valamint az erős jóléti államban gyökerezik” (2011), mindez pedig a társadalompolitikai jellemzőket tekintve ellentétes a neoliberalizmussal. Továbbá a szigorú és pornográf büntetőpolitika elterjedése időben és térben követi a gazdasági dereguláció és a feltételekhez kötött jóléti juttatások bevezetésének útját (Wacquant 2009b, 2011).

Nem véletlen, hogy az Egyesült Államok büntetőpolitikája pont az 1970-es évek közepe után vált kiemelkedően szigorúvá, miután megkezdődött a munka világának prekarizálódása, a jóléti támogatások megnyirbálása, a fekete gettók összeomlása és

14 Ahogy azt többek közt Jock Young (1999), David Garland (2001) és John Pratt (2007) állítják, csak hogy kiemeljük a büntetés terén végbemenő változások főbb versengő makroelméleteit.

a szegénység mélyülése a kettészakadó metropoliszokban. Szintén nem a véletlen műve, hogy az 1980-as évek elején Latin-Amerikában éppen Chilében börtönözték be a legtöbb embert, és hogy az 1990-es évek végére Nagy-Britanniából az Európai Unió büntető nagyhatalma lett, ahogy az ország a klientelista-korporatív modell felől fokozatosan a neoliberalis berendezkedés felé mozdult. Piaci uralom és szigorú büntetés-végrehajtás között ugyanis strukturális és funkcionális kapcsolat van a keynesiánus–fordista korszak vége óta.¹⁵ A büntető állam azért bontakozik ki azokban az országokban, amelyek a neoliberalizmus útjára léptek, mert a piacosítás által előidézett két dilemmára is megoldást kínál, melyek a társadalmi és politikai rend fenntartását fenyegetik: (1) kezeli az egyre mélyülő töréseket, melyeket a társadalmi bizonytalanság állandósulása idéz elő az osztálystruktúra és városi tér alsó rétegeiben; valamint (2) a „törvény és rend” jelszavának megerősítésével visszaállítja a kormányzó elitek tekintélyét, pont mikor azt aláaknázza a pénz, a tőke, a jelek és emberek nemzethatárokon átívelő áramlása, és az állami döntéshozás korlátozása a szupranacionális szervek és a pénzügyi tőke részéről. A bürokratikus mező elmélete lehetővé teszi, hogy megragadjuk a büntetés e két összefonódó célkitűzését, valamint lehetőséget teremt arra is, hogy egyenlő figyelmet szenteljünk a közpolitikák materiális és szimbolikus dimenziójának egyaránt – ebben az esetben az alsóbb osztályok megregulálásában játszott hathatós szerepnek és a szuverenitás megjelenítése kommunikatív missziójának, amiért a büntető igazságszolgáltatás felel.¹⁶ Emellett ez az elméleti keret azt is lehetővé teszi, hogy a büntetést ne csupán mint elnyomó, hanem mint produktív jelenséget vizsgáljuk, ami kihangsúlyozza a büntetés performatív jellegét (Wacquant 2008b), így pedig képesek leszünk arra, hogy rámutassunk: a neoliberalizmus által átformált társadalmakban a rendfenntartásra és igazságszolgáltatásra fordított kiemelt figyelem és az egyre nagyobb anyagi és emberi erőforrások átcsoportosítása nem elhajlás, anomália vagy időleges jelenség csupán, hanem a neoliberalis állam nélkülözhetetlen összetevője.

15 Nem értek egyet Bernard Harcourt-ral (2011), aki ezt a kapcsolatot a „szabad piac” és a „buzgó rendőrség” összekapcsolódó mítoszainak 18. századi feltalálásától eredezteti: a kiterjedt büntető állam a neoliberalizmus sajátos kreálmánya, és nem a klasszikus liberalizmus öröksége vagy annak újjáéledése. A fordista–keynesiánus időszak *után* alakult csak ki, mivel az utóbbi jelentősen megváltoztatta az állami beavatkozás intézményi jellemzőit, illetve az állam aktivitásával szemben támasztott kollektív elvárásokat (ennek további kifejtéséért lásd Wacquant 2009a: 227–228).

16 Ebből következik, hogy a büntető állam megfelelő leírásához nem elég, ha a büntetőjogot a politikai antropológia figyelmének középpontjába állítjuk. Véget kell vetnünk annak az ellenségeskedésnek (vagy egymás kölcsönös ignorálásának) is, ami a kriminológia marxista és durkheimiánus ága között zajlik, a két iskola ugyanis egymástól elkülönülve kezelte a büntetés materiális és szimbolikus logikáját, sőt olykor szembe is állította azokat.

Ahhoz, hogy kidolgozhassuk a neoliberáliszmus történeti antropológiáját és elemezhesük, hogy azokban az országokban, melyekben gyökeret vert, miként fejlődik valójában – ellentétben azzal, ahogy a rendszer önmagát prezentálja (a piaci uralom modellje), vagy ahogy önmagát elleplezi, mikor nem koherens rendszerként tűnik fel (gouvernementalité-modell) –, tudatosítanunk kell, hogy a neoliberáliszmus nagyban összefügg az állami berendezkedés jellegével. Ahogy a „hosszú tizenhatodik század” során megszületett Nyugat-Európában a modern Leviatán (Ertman 1997) és ezzel együtt a feudalizmusból a merkantilista kapitalizmusba való átmenet részeként többek közt a szegénységkezelés és a börtönrendszer is, úgy lehettünk tanúi a kétezres évekre egy újfajta állam kialakulásának, amely a piacok és a szabadság megóvására irányul, de a liberalizmust, annak minden előnyével együtt, valójában csak a társadalom tetején helyet foglalók számára biztosítja, míg az alsóbb rétegekre büntető paternalizmust kényszerít. Ahelyett, hogy a rendőrséget, a bíróságokat és a börtönrendszert a bűnüldözés technikai tartozékának tekintenénk csupán, fel kell ismernünk, hogy ezek azon politikai képességek magját képezik, melyek segítségével a Leviatán képes a fizikai terek kormányzására, a társadalmi tér felosztására, a szimbolikus ellentétek kihangsúlyozására és saját szuverenitásának demonstrálására. Ennélfogva a hatalom vizsgálatára irányuló megújult politikai antropológiának a középpontba kell állítania ezeket, és így képesnek kell lennie arra, hogy leírja, miként jelöli ki az állam és hogyan kezeli a problémás területeket és kategóriákat annak érdekében, hogy piacokat teremtsen és azoknak engedelmeskedő állampolgárokat formáljon, akár tetszik ez nekik, akár nem.

Fordította: Sidó Zoltán

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barry, A. T. Osborne – Rose, Nikolas (szerk.) (1996): *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism, and rationalities of government*. University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre ([1993] 1994): Rethinking the state: on the genesis and structure of the bureaucratic field. In: *Sociological Theory*, No. 12.: 1–19.
- Bourdieu, Pierre ([1993] 1998): The abdication of the state. In: *The weight of the world: social suffering in contemporary society*. Szerk.: Bourdieu, Pierre et al. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2012): *Sur l'E'tat*. Seuil and Raisons d'agir Editions.

- Brenner, Neil – Peck, Jamie – Theodore, Nik (2010): Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. In: *Global Networks*, No. 10.: 182–222.
- Brown, Wendy (2005): Neoliberalism and the end of liberal democracy. In: *Edgework: critical essays on knowledge and politics*. Princeton University Press.
- Campbell, John L. – Pedersen, Ove Kaj (szerk.) (2001): *The rise of neoliberalism and institutional analysis*. Princeton University Press.
- Carruthers, Bruce G. – Espeland, Wendy Nelson (1991): Accounting for rationality: double-entry bookkeeping and the rhetoric of economic rationality. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 97., No. 1.: 31–69.
- Cavadino, Michael – Dignan, James (2006): Penal Policy and Political Economy. In: *Criminology and Criminal Justice*, Vol. 6., No. 4.: 435–456.
- Cerny, Philip (2008): Embedding neoliberalism: the evolution of a hegemonic paradigm. In: *The Journal of International Trade and Diplomacy*, Vol. 2., No. 1.: 1–46.
- Comaroff, Jean – Comaroff, John L. (szerk.) (2001): *Millennial capitalism and the culture of neoliberalism*. Duke University Press.
- Crouch, Colin (1997): The terms of the neoliberal consensus. In: *The Political Quarterly*, Vol. 68., No. 4.: 352–360.
- Dardot, Pierre – Laval, Christian (2007): *La Nouvelle raison du monde. Essai sur la société néolibérale*. La Découverte.
- Dean, Mitchell (1999): *Governmentality: power and rule in modern society*. Sage London.
- Denord, François (2007): *Néo-libéralisme version française. Histoire d'une idéologie politique*. Démopolis.
- Drake, St. Claire – Cayton, Horace ([1945, 1962, 1969] 1993): *Black metropolis: a study of negro life in a northern city*. University of Chicago Press.
- Edelman, Mark – Haugerud, Angelique (szerk.) (2005): *The anthropology of development and globalization: from classical political economy to contemporary neoliberalism*. Wiley-Blackwell.
- Ertman, Thomas (1997): *Birth of the Leviathan: building states and regimes in medieval and early modern Europe*. Cambridge University Press.
- Ferguson, James (2006): *Global shadows: Africa in the neoliberal world order*. Duke University Press.
- Fligstein, Neil (1996): Markets as politics: a political-cultural approach to market institutions. In: *American Sociological Review*, Vol. 61., No. 4.: 656–673.
- Foucault, Michel (2000): Kormány-fővel gondolkodni. In: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk: 287–305.
- Foucault, Michel (2004): *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978–1979*. Seuil/Gallimard.

- Garland, David (2001): *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. University of Chicago Press.
- Greenhouse, Carol J. (szerk.) (2009): *Ethnographies of neoliberalism*. University of Pennsylvania Press.
- Gamble, Andrew (2001): Neoliberalism. In: *Capital & Class*, Vol. 25., No. 3.: 127–134.
- Harcourt, Bernard E. (2011): *The illusion of free markets: punishment and the myth of the natural order*. Harvard University Press.
- Harvey, David (2005): *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hays, Sharon (2003): *Flat broke with children: women in the age of welfare reform*. Oxford University Press.
- Hilgers, Mathieu (2011): The three anthropological approaches to neoliberalism. In: *International Social Science Journal*, Vol. 61., No. 202.: 351–364.
- Hoffman, Lisa – DeHart, Monica – Collier, Stephen J. (2006): Notes on the anthropology of neoliberalism. In: *Anthropology News*, Vol. 47., No. 6.: 9–10.
- Jessop, Bob. (2002): Liberalism, neoliberalism, and urban governance: a state-theoretical perspective. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 452–472.
- Kipnis, Andrew B. (2008): Audit cultures: neoliberal governmentality, socialist legacy, or technologies of governing? In: *American Ethnologist*, Vol. 35., No. 2.: 275–289.
- Lacey, Nicola (2008): *The prisoners' dilemma: political economy and punishment in contemporary democracies*. Cambridge University Press.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2001): Van-e értelme az underclass kategória használatának? In: *Beszélő*, Vol. 6., No. 11.: 94–99.
- Lappi-Seppälä, Tapio (2011): Explaining imprisonment in Europe. In: *European Journal of Criminology*, Vol. 8., No. 4.: 303–328.
- Larner, Wendy (2000): Neo-liberalism: policy, ideology, governmentality. In: *Studies in Political Economy*, Vol. 63.: 5–26.
- Levy, Jonah D. (szerk.) (2006): *The state after statism: new state activities in the age of liberalization*. Harvard University Press.
- McMillan, John (2003): *Reinventing the bazaar: a natural history of markets*. W.W. Norton.
- Meiksins Wood, E. (2005): *Empire of capital*. Verso.
- Mirowski, Philip – Plehwe, Dieter (szerk.) (2009): *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*. Harvard University Press.
- Moreira, Amílcar (2008): *The activation dilemma: reconciling the fairness and effectiveness of minimum income schemes in Europe*. The Policy Press.
- Mudge, Stephanie Lee (2008): State of the art: what is neo-liberalism? In: *Socioeconomic Review*, Vol. 6., No. : 703–731.
- O'Malley, Pat – Rose, Nikolas – Valverde, Mariana (2006): Governmentality. In: *Annual Review of Law & Social Science*, Vol. 2., No. 1.: 83–104.

- Ong, Aihwa (2006): *Neoliberalism as exception: mutations in citizenship and sovereignty*. Duke University Press Books.
- Ong, Aihwa (2007): Neoliberalism as a mobile technology. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 32., No. 1.: 3–8.
- Peck, Jamie (2008): Remaking Laissez-faire. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 32., No. 1.: 3–43.
- Peck, Jamie (2010): *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Polányi, Károly ([1957] 1971): The economy as instituted process. In: *Primitive, Archaic and Modern Economies*. Szerk.: Dalton, George. Beacon Press.
- Pratt, John (2007): *Penal populism*. Routledge.
- Richland, Justin B. (2009): On neoliberalism and other social diseases: The 2008 sociocultural anthropology year in review. In: *American Anthropologist*, Vol. 111., No. 2.: 170–176.
- Saad-Filho, Alfredo – Johnston, Deborah (szerk.) (2005): *Neoliberalism: a critical reader*. Pluto.
- Simon, Jonathan (2007): *Governing through crime: how the war on crime transformed American democracy and created a culture of fear*. Oxford University Press.
- Stewart, Michael S. (2001): Depriváció, romák és „underclass”. In: *Beszélő*, Vol. 6., No. 7–8.: 82–94.
- Tonry, Michael H. (2004): Has the prison a future? In: *The future of imprisonment*. Szerk.: Tonry, Michael H. Oxford University Press.
- Vogel, Steven Kent (1996): *Freer markets, more rules: regulatory reform in advanced countries*. Cornell University Press.
- Wacquant, Loïc (1996): L'underclass urbaine dans l'imaginaire social et scientifique américain. In: *L'E' xclusion: l'état des savoirs*. Szerk.: Paugam, Serge. Editions La Découverte.
- Wacquant, Loïc (1997): Three pernicious premises in the study of the American ghetto. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 21., No. 2.: 341–353.
- Wacquant, Loïc (2000 [2004]): *Body and soul: notebooks of an apprentice boxer*. Oxford University Press.
- Wacquant, Loïc (szerk.) (2005): *Pierre Bourdieu and democratic politics: the mystery of ministry*. Polity Press.
- Wacquant, Loïc (2008a): *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press.
- Wacquant, Loïc (2008b): Ordering insecurity: social polarization and the punitive upsurge. In: *Radical Philosophy Review*, Vol. 11.: 9–27.
- Wacquant, Loïc (2009a): *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Duke University Press.

- Wacquant, Loïc (2009b): *Prisons of poverty*. University of Minnesota Press.
- Wacquant, Loïc (2009c): The body, the ghetto and the penal state. In: *Qualitative Sociology*, Vol. 32.: 101–129.
- Wacquant, Loïc (2010a): A neoliberális állam megalkotása – munkalét, börtönlét és szociális bizonytalanság. In: *Eszmélet*, No. 84.: 74–94.
- Wacquant, Loïc (2010b): Prisoner reentry as myth and ceremony. In: *Dialectical Anthropology*, Vol. 34.: 604–620.
- Wacquant, Loïc (2011): The global firestorm of law and order: on neoliberalism and punishment. In: *Thesis Eleven*, Megjelenés alatt.
- Walmsley, Roy (2011): *World prison population list*. Kilencedik kiadás. International Center for Prison Studies.
- Weber, Max ([1918–1920] 1978): *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Szerk.: Roth, Guenther – Wittich, Claus. University of California Press.
- Williamson, John (1993): Democracy and the “Washington Consensus”. In: *World Development*, 21.: 1329–1336.
- Young, Warren – Brown, Mark (1993): Cross-national comparisons of imprisonment. *Crime & Justice: A Review of Research*, Vol. 17.: 1–49.
- Young, Jock (1999): *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Sage.